

Demokrati i läroböcker

- **En kritisk diskursanalys av demokratibegreppet i svenska samhällskunskapsböcker riktade mot högstadiet**

Adrian Olsson

**Examensarbete 15 hp
Lärarprogrammet
Institutionen för individ och samhälle
Höstterminen 2016**

Arbetets art: Examensarbete 15hp, Lärarprogrammet

Titel: Demokrati i läroböcker – en kritisk diskursanalys av demokratibegreppet i svenska samhällskunskapsböcker riktade mot högstadiet

Engelsk titel: Democracy in Text Books – A critical discourse analysis of the concept of democracy in social studies text books intended for secondary school

Sidantal: 22

Författare: Adrian Olsson

Examinator: Pär Engström

Datum:

Sammanfattning

Syfte: Syftet med min studie är att, med hjälp av kritisk diskursanalys, synliggöra de demokratisyner som konstrueras i svenska läroböcker i samhällskunskap riktade mot högstadiet.

Metod: Studiens metod är kritisk diskursanalys. Materialet består av två läroböcker i samhällskunskap riktade mot högstadiet, utgivna av två stora svenska läroboksförlag.

Resultat: Läroböckerna i studien konstruerade det svenska samhället och politiska systemet som demokratisk norm. I samband med att demokratibegreppet förklarades togs exempel från Sverige. Läroböckerna diskuterade demokrati utifrån befintliga politiska system snarare än utifrån ideal eller demokratiföreställningar. Läroböckerna gav ibland uttryck för direkt motstridiga idéer när de konstruerade Sverige som demokratisk norm. I synnerhet vad gäller synen på den demokratiska medborgaren som konstruerades som både passiv och aktiv.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
2. Syfte.....	2
3. Frågeställning	2
4. Forskningsöversikt.....	2
4.1. Lärobokens roll.....	2
4.2. Demokratibegreppet i läroböcker	3
5. Teoretiska utgångspunkter.....	4
5.1. Socialkonstruktivism.....	4
5.2. Helds samtida demokratimodeller	5
5.2.1 Konkurrensgrundad elitdemokrati	5
5.2.2. Pluralism	5
5.2.3. Lagstyrd demokrati.....	6
5.2.4. Deltagardemokrati	6
6. Metod.....	6
6.1. Kritisk diskursanalys	6
6.2. Idealtypsanalys	7
6.3. Urval	8
7. Resultat.....	8
7.1. Demokrati och diktatur	9
7.2. Ideologi och parti.....	12
7.3. Media och demokrati	16
8. Diskussion.....	18
8.1. Sammanfattning av resultatet.....	18
8.2. Min studie i förhållande till tidigare forskning	19
8.3. Val av metod.....	20
8.4. Förslag till vidare forskning	21
9. Referenser.....	21

1. Inledning

Förutsättningarna för undervisning har förändrats över tid. Inte minst på grund av internet, som ger tillgång till fler källor än de läroböckerna erbjuder. Behovet av att kunna sälla och förmågan till källkritik har således ökat. Forskning från förra seklet visar att läroboken då styrde undervisningen på många sätt. Inte minst för att lärarna betraktade läroboken som en garant för att undervisningen var förenlig med styrdokument(Englund, 1999). Nyare forskning visar emellertid att samma mönster råder än senare, trots internets intåg. I en enkät om läroböcker svarade närmare hälften av de tillfrågade samhällskunskapslärarna att läroboken ofta styr för mycket av deras undervisning(Skolverket, 2006). Om lärobokens styrning är positiv eller negativ är inte av intresse för denna studie. Det går dock att argumentera för att forskning om läroböcker blir mer relevant sett till dess påverkan på undervisning. Lärares tilltro till läroböckerna ger inflytande till förlagen och läroboksförfattare.

En annan förändring som skett, förutom internet, är statens roll i framställningen av nya läromedel. Mellan 1938 och 1991 granskade svenska staten läromedel innan de användes i skolorna. Idag sker ingen kvalitetssäkring av läromedel i Sverige förutom den som förlagen själva ägnar sig åt(Johnsson Harrie i Martinsson & Parmenius Swärd(red.)(2010), s.25). Denna förändring ger än mer inflytande till förlag och läroboksförfattare. Det går att argumentera för att behovet av läromedelsgranskning i mindre utsträckning har blivit tillgodosett efter 1991, då staten slutade med den typen av verksamhet. Forskning på området kan fylla en viktig funktion. Lärares höga tilltro till läroböcker i kombination med att böckerna inte längre granskas av staten medför en risk. Läroboksförfattares och förlags subjektiva värderingar riskerar att styra undervisningen via läroböcker.

Hur läroböcker används i ett klassrum kan ge en fingervisning om vilken kunskapssyn som är den dominerande. Selander vill mena följande om lärobokens roll:

Läroböcker utgör den plats där vi har placerat sådana fakta, förklaringar och exempel som vi ser som grundläggande, giltiga, objektiva och nödvändiga för vår gemensamma sociala och kulturella orientering(Selander, 2003, s. 184).

Om lärobokstexter betraktas som objektiva finns risken att de perspektiv de tar blir betraktade som de enda. Läroböckers ideologiska hållning riskerar att bli hegemoni. Varje utsaga om en företeelse eller ett fenomen är ett uttryck för ställningstaganden. I ett socialkonstruktivistiskt perspektiv finns inte objektiv fakta.

Demokrati är ett omtvistat begrepp. Dess abstrakthet och positiva klang gör att många vill tillskriva just sina idéer eller förhållningssätt epitet demokratisk. Ordet demokrati är vad Gallie(1956) kallar en essentially contested term. Med det menas att ordet inte har någon tydligt definierbar användning som kan betraktas som korrekt eller standard. Grupper med

olika ideologiska utgångspunkter kämpar om dess betydelse. Vilka utsagor om demokrati som aktualiseras avgörs av vilket perspektiv som antas eller vilken politisk grupp den som uttalar sig tillhör. Så gott som alla hävdar att de är demokrater, menar Held(1997, s.17). Det trots att de ibland uttryckligen står för vitt skilda saker. Begreppet demokrati tycks ge legitimitet åt det moderna politiska livet. Samma begrepp utgör en viktig komponent i all undervisning, men kanske synnerhet i samhällskunskapens när politiska skeenden och förändringar utgör fokus. Läroböckers sätt att ge demokratibegreppet betydelse blir då viktigt att synliggöra. Olika demokratiuppfattningar rymmer ideologier, som i sin tur rymmer maktstrukturer. För att undvika en undervisning där en specifik demokratisyn och en viss ideologi får betraktas som den enda giltiga är det av stor vikt att läroböckers demokratisyner synliggörs.

2. Syfte

Syftet med min studie är att, med hjälp av kritisk diskursanalys, synliggöra de demokratisyner som konstrueras i svenska läroböcker i samhällskunskap riktade mot högstadiet.

3. Frågeställning

Vilka demokratisyner konstrueras i svenska läroböcker i samhällskunskap riktade mot högstadiet?

4. Forskningsöversikt

I detta avsnitt beskrivs forskningsfältet. Först behandlas forskning som berör lärobokens roll, därefter forskning om demokratibegreppet i läroböcker.

4.1 Lärobokens roll

Läroböcker kan sorteras in under den mer övergripande kategorin läromedel. Läromedel kan vara allt som lärare och elever använder sig för att nå de uppsatta målen(Englund, 1999). I Englunds(1999) forskningsöversikt är det främst läroboken som utgör fokus. Englund är kritisk mot föreställningar om att läroböcker styr undervisning. Läroböcker är, menar hon, inga subjekt. De styr genom människors föreställningar. Läroböcker får den roll i undervisningen som människor föreställer sig att de ska ha. Englund beskriver att, även om läroboken har en generell stark ställning i svensk skola, finns en stor variation vad gäller hur stort läroböckers inflytande är och hur det ser ut. Lärarens pedagogiska grundsyn är en avgörande faktor. Via enkäter förmedlar lärare i Englunds forskning en bild av att läroboken kan vara ett viktigt läromedel som underlättar i en stressig vardag. Läroboken kan också ses som en garant för att läroplan och kursplan följs. Även i fråga om elevinflytande är det de pedagogiska föreställningarna som styr(Englund, 1999).

Tidigare var det staten som styrde skolornas val av läromedel samt deras användning. Läromedel användes som ett redskap för att skapa likvärdighet och enhetlighet i den svenska skolan (Skolverket, 2006). Skolverket gjorde 2006 ett forskningsprojekt med svenska lärare i bild, engelska och samhällskunskap som undervisade i allt från årskurs tre till årskurs nio. Enkäter och intervjuer om läromedelsanvändning genomfördes. En majoritet av de tillfrågade lärarna som undervisade i engelska eller samhällskunskap instämde helt eller delvis i påståendet att läroböcker säkerställer att undervisning överensstämmer med grundskolans läroplan och kursplaner. Liknande inställning till läroböcker finns beskrivna Englunds (1999) forskningsöversikt. Genom denna höga tilltro till läroböckerna lämnar lärare över inflytande till läroboksförfattare och förlag. Trots denna höga tilltro instämde närmare hälften av de tillfrågade samhällskunskapslärarna i skolverkets undersökning helt eller delvis i påståendet att läroböcker ofta styr deras undervisning för mycket. Vidare visar undersökningen att lärobokens ställning är fortsatt stark i svensk skola.

4.2. Demokratibegreppet i läroböcker

Bronäs (2000) undersöker demokratisyner i tyska och svenska läroböcker. Undersökningen berör ett stort antal läroböcker från 1950 till slutet av 1900-talet. På så vis synliggörs också samhällseliga förändringar och ideologiska svängningars påverkan på läroböcker i de båda länderna. Ett exempel på det är att de tyska läroböckerna behandlade frågor om det onda och det goda på 50-talet, vilket går att koppla samman med landets upplevelse av andra världskriget och nazismen. I de svenska läroböckerna framställs medborgares roll som passiv i de äldre böckerna, medan den i senare tidsperioder beskrivs som alltmer aktiv. Resultatet i Bronäs avhandling visar dock att demokratibegreppet ges en likartad betydelse, oavsett tidsperiod. I de svenska läroböckerna sätts faktabaserade kunskaper kring statens uppbyggnad i centrum, medan beskrivningen av demokratibegreppet får mindre utrymme. Demokrati beskrivs som en beslutsmetod. Harmoni och samförstånd skrivs ihop med demokratibegreppet. De tyska läroböckerna är mer konfliktorienterade. I både de svenska och de tyska läroböckerna framställs det råda en enighet om vad den västerländska demokratin innebär. Båda ländernas läroböcker tar det egna landets system som norm och beskriver det som en västerländsk demokrati. I de svenska läroböckerna framhölls Sverige som, trots upprepningar av orden västerländsk demokrati, säregt och med en särskilt stark demokratisk tradition. Liknande resultat fann jag (Olsson, 2016) när jag undersökte hur demokratibegreppet konstruerades i svenska tidningsledare. Sverige framställs som särskilt demokratiskt och den västerländska demokratin som något faktiskt existerande. En enighet om vad västerländsk demokrati innebär skrivs fram. Dessutom konstrueras denna specifika demokrati som den riktiga.

Samma vaga användning av orden ”den västerländska demokratin” finner Wingborg (1987, i Datta & Levén, 2014). Undersökningen är gjord på läroböcker och visar, med tanke på sin ålder, att föreställningen om den västerländska demokratin inte är ett nytt fenomen. Wingborg beskriver dessutom att läroböckerna han undersökte definierade demokrati utifrån den klassiska demokratidefinitionen. Böckerna lade fokus på demokratibegreppets ursprung. De

använde sig av termerna demos(folk) och kratien(härska). Läroböckerna Wingborg analyserade behandlade inte demokrati i relation till grundläggande mänskliga rättigheter, såsom yttrandefrihet och tryckfrihet.

Kantola(2014) jämför ideologin så som den uttrycks i läroboken Samhället i dag 9(2013) med ideologin så som den uttrycks i Lgr11. Metoden innefattar diskursanalys med fokus på specifika begrepp, varav ett är demokrati. Demokrati definieras inte tydligt i Lgr11. Det sägs att det svenska samhället vilar på demokratiska värderingar utan förklara vad som menas med det. Det politiska system som råder i Sverige lyfts fram som det enda rätta. Läroboken lägger stort fokus på hur ett val i Sverige går till och sätter politikerna i centrum. Därför menar Kantola att Samhället i dag 9 huvudsakligen ger uttryck för en deltagardemokratisk syn. Det för att så mycket fokus läggs på medborgarnas roll i val(Tilläggs bör att den definitionen av deltagardemokrati skiljer sig avsevärt från den jag kommer att använda mig av. Jag återkommer till den definition som blir min utgångspunkt senare i uppsatsen under rubriken teoretiska utgångspunkter.). Enligt Lgr11 ska undervisningen ge flera perspektiv. Samhället i dag 9 gjorde inte det, enligt Kantola. När politikens vänster-höger-skala beskrevs blev höger norm. Fri marknad konstruerades som mål medan vänstern framställdes som radikala avvikare.

Datta & Levén(2014) diskursanalyserar fyra historieböcker riktade mot gymnasiet. De intresserar sig för hur demokrati och diktatur framställs, samt relationen mellan dessa båda begrepp. Liksom flera andra som forskar på hur demokratibegreppet används finner de upprepningar av frasen ”den västerländska demokratin”. Sverige konstrueras som ett demokratiskt föredöme. USA konstrueras som demokratins beskyddare. Datta & Levén använder sig av nodalpunkter för att se vilka ord och begrepp som skrivs samman med demokrati. Marknadsekonomi är ett av dessa, frihet ett annat. Diktatur konstrueras som en direkt motpol till demokrati. Fokus ligger på enskilda personer och våld. Diktatur framställs som något bakåtsträvande, vilket visar på en idé om en linjär syn på historien. I samband med att västerländsk demokrati konstrueras som den rätta demokratin används Stalin som motpol. Det poängteras att han kom från öst.

5. Teoretiska utgångspunkter

Jag kommer nu redogöra för de teorier som kommer vara utgångspunkter för min studie. Jag kommer anlägga ett socialkonstruktivistiskt perspektiv på läroböckerna. Helds samtida demokratimodeller kommer vara idealtyper, vars komponenter jag ämnar söka efter i texterna.

5.1. Socialkonstruktivism

Socialkonstruktivismen skiljer sig avsevärt från positivismen. Det sistnämnda perspektivet betraktar omvärlden som möjlig att objektivt undersöka. För en positivist existerar en objektiv sanning. I ett socialkonstruktivistiskt perspektiv är omvärlden som objektiv sanning vare sig mänskligt tillgänglig eller intressant. Sociala konstruktioner styr våra sätt att tänka. De påverkar våra syner på omvärlden. Således blir de sociala konstruktionerna förmån för forskning. Världen ses som konstruerad av människan. Därmed blir sanning något betydligt

mer subjektivt, än vad det blir utifrån positivismens förståelseramar (Brinkkjaer & Höyen, 2013, s.89-93).

Diskursteori har som antagande att vår förståelse av världen är en konstruktion. Det är genom språket vi skapar vår verklighet. Michel Foucault ägnad sig åt diskursanalys med fokus på maktordningar. Den dominerande diskursen upprätthåller sociala ordningar, och rymmer således makt. Foucault menade att det var den dominerande diskursens innehåll som får människor att betrakta vissa företeelser som naturliga. Dessa föreställningar är en produkt av dolda maktförhållande. Den vetenskapliga ståndpunkten socialkonstruktivism kan beskrivas som en förlängning av diskursteorin (Brinkkjaer & Höyen, 2013, s. 93-95).

Socialkonstruktivism är det teoretiska ramverk som är studiens utgångspunkt. Jag betraktar demokratisynerna som konstruktioner och intresserar mig inte för huruvida det skulle kunna finnas en relation till en faktiskt existerande verklighet utanför texten.

5.2. Helds samtida demokratimodeller

Held (1997) beskriver flera demokratimodeller, vars tankar han menar varit inflytelserika. Fyra av dessa, de som Held kallar samtida demokratimodeller, kommer vara idealtyper i min analys. Vad idealtypanalys innebär förklaras i uppsatsens metoddel.

Det finns andra uppsättningar demokratimodeller som hade kunnat användas. Jag valde Helds samtida demokratimodeller av två anledningar. En anledning är att det är ett ramverk som jag är bekant med, vilket gör att mina kunskaper gällande dessa är relativt goda. Den främsta anledningen är dock den andra. Helds samtida demokratimodeller har många komponenter. De enskilda modellerna är utförliga och innehåller många aspekter som kan tänkas ingå i demokrati. Däribland aspekter som statens roll, medborgares roll samt det ekonomiska systemets utformning. Det gör att jag bedömer denna modelluppsättning som lämplig för en idealtypanalys av läroböcker. Helds breda syn på demokrati gör mitt synfält öppet för många utsagor som går att härleda till demokratisyn.

5.2.1 Konkurrensgrundad elitdemokrati

Konkurrensgrundad elitdemokrati tillskriver val en stor betydelse. Medborgarnas roll består i att välja fram representanter. I övrigt är medborgarna passiva. Mellan valen tar de folkvalda representanterna beslut, utan medborgarnas inblandning. Folkets makt består i att rösta. Schumpeter betraktade politiken som en marknad där eliten, politikerna, konkurrerar om medborgarnas röster (Held, 1997, s. 197-246).

5.2.2. Pluralism

I ett pluralistiskt perspektiv råder konkurrens mellan intressegrupper snarare än politiska partier. Perspektivet är icke-hierarkiskt i den meningen att makten delas mellan intressegrupperna. En människa tillhör i regel mer än en intressegrupp. Konsensus råder kring vissa grundprinciper, varav en är maktdelning mellan samhällets institutioner.

Intressegruppernas konkurrens om makt är emellertid det centrala. Demokratin är stabil därför att det finns flera intressegrupper, menade Dahl(Held, 1997, s. 247-287)

5.2.3. Lagstyrd demokrati

Denna modell har lagar och regler som grundbult. De individuella rättigheterna skyddas från majoritetsvälde genom lagarna. Nozick betraktade staten som en skyddssammanslutning. Staten ska vara så liten som möjligt. Dess uppgift består endast i att uppehålla ordning med hjälp av lagarna. Det för att inte individen och den kapitalistiska marknaden ska få sina rättigheter kränkta(Held, 1997, s. 313-325)

5.2.4. Deltagardemokrati

Medborgares roll är, utifrån denna modell, en aktiv sådan. Den aktiva rollen ska vara en del av varje människas vardagsliv. Transparens från stat och samhällsliga institutioner ska ge möjlighet för medborgare att ställa politiker och andra ansvariga till svars. Direktdemokratiska principer eftersträvas på lägre nivåer medan representativt demokratiska tillvägagångssätt tillämpas på samhällets högre. Ett ekonomiskt jämlikt samhälle där resurser omfördelas är en förutsättning. Det ger fler möjlighet att aktivt delta i beslutsprocesser(Held, 1997, s. 325-336).

6. Metod

Jag kommer nu redogöra för min metod. Kritisk diskursanalys lämpar sig väl för att undersöka de sociala konstruktioner som bygger upp en text. I det här fallet rör det sig om hur demokratibegreppet konstrueras. Genom att ha Helds samtida demokratimodeller som idealtyper kan jag skapa överblick och hitta tydliga infallsvinklar.

6.1. Kritisk diskursanalys

Diskurser upprätthåller maktstrukturer. Kritisk diskursanalys kan användas för att synliggöra dessa. Utgångspunkten är relativistisk i den bemärkelsen att inget strikt sanningsbegrepp råder. I enighet med socialkonstruktivismen är kritisk diskursanalys ett sätt att titta närmare på sociala konstruktioner. Verkligheten, i vetenskaplig positivistisk mening, är inte av intresse. Relationen mellan diskurser och sociala strukturer blir förmån för forskning. Diskurs som social praktik, det vill säga hur diskurser relaterar till andra diskurser, är ett perspektiv som möjliggör synliggörande av diskursordningar. På så vis har metoden kunnat användas som verktyg för social och politisk förändring. Synliggörandet av maktstrukturer och de ideologier som ligger till grund för dem är en viktig utgångspunkt. Fairclough menade att varje diskurs har tre funktioner. Med den ideationella funktionen menade han textens innehållsliga dimension. Den relationella funktionen syftar till hur olika relationer etableras mellan grupper eller subjektpositioner. Den tredje och sista är hur diskurser konstruerar identiteter(Boréus & Bergström(red.) 2005, s. 321-326).

I ett perspektiv där diskurser är text kan utgångspunkten bli lingvistisk. Syntaxanalys syftar till att undersöka olika aspekter av meningsuppbyggnad i en text. Kritisk lingvistisks syntaxanalys har som grundidé att varje språk rymmer tankemodeller. Dessa tankemodeller används och krävs för att kunna beskriva relationer och skeenden. Varje tankemodell skapar ett specifikt perspektiv. Det är dessa tankemodeller, och de perspektiv de medför, som kan undersökas i språket. Det finns språkliga begrepp som kan användas som verktyg för att få syn på tankemodellerna. Jag kommer redogöra för några av dem. *Modalitet* handlar om i vilken utsträckning det är troligt att en person som uttrycker något står bakom det som uttrycks. Det är till exempel stor skillnad i säkerhet mellan: ”Jag skulle kanske kunna tänka mig att komma med ett sådant förslag” och ”Jag ska komma med ett sådant förslag”. I min undersökning kommer texternas modalitet vara av intresse. Texternas författare och i vilken mån de står bakom vad de skriver är inte fokus. *Transitivitet* innebär i ett syntaxanalytiskt sammanhang hur syntaxen uttrycker perspektivval när ett skeende eller en relation ska beskrivas. Transitivitet har flera beståndsdelar. *Processer* kan delas upp i handlingar och händelser. Handlingar har en avsiktlig aktör medan händelser saknar dessa. *Deltagare* kan vara både agenter och deltagare som påverkas. Agenten är den som handlar medan deltagare som påverkas är den passiva och påverkade i sammanhanget. *Omständigheter* handlar om tid och plats. *Nominalisering* är när ett verb eller adjektiv som kan användas för att mer fullständigt beskriva processer ersätts med substantiv. I meningen: ”X har misshandlat Y” finns ett verb, och en tydlig aktör. I meningen: ”Y utsatt för misshandel” har verbet ersatts av ett substantiv. Den ansvariga aktören, i det här exemplet X, har osynliggjorts. I en *Passivisering* har agenten skrivits bort så att mottagaren hamnar i fokus. ”X misshandlade Y” kan istället bli ”Y misshandlades.” Det är ännu ett sätt varpå en handlade ansvarig aktör kan utelämnas i en text och på så sätt osynliggöras (Boreus & Bergström (red.) 2005, s. 280-286, s. 323).

6.2. Idealtypsanalys

Idealtypsanalys syftar till att undersöka utifrån tänkta extrembilder. Kategorier i sina renodlade former är en utgångspunkt för analysen. Anspråk görs inte på att dessa kategorier ska existera i verkligheten. De är snarare modeller som förtydligar viktiga egenskaper hos fenomenet man undersöker. En fördel med idealtypsanalys är att det kan skapas en ordnad bild som är förhållandevis enkel att överblicka (Esaïsson, Gilljam, Oscarsson, Wängnerud, 2012, s. 139-144). När jag analyserar läroböckernas konstruktioner av demokratibegreppet utifrån Helds samtida demokratimodeller som idealtyper förenklas det för att på ett tydligare sätt skapa överblick. En nackdel med idealtypsanalys är att analysen kan bli aningen steril (Esaïsson, Gilljam, Oscarsson, Wängnerud, 2012, s. 139). Valet att använda sig av idealtypsanalys gjorde jag för att kunna överblicka och analysera något som kan vara abstrakt och svårfångat, nämligen demokrati. Som redan redogjorts för i uppsatsens teoridel rymmer Helds samtida demokratimodeller tankar om såväl medborgare och stat när det kommer till demokrati. Med hjälp av idealtyperna kan dessa faktorer lättare och mer överskådligt studeras. Läroböckernas konstruktioner av demokratibegreppet hoppas jag kunna undersöka med ökad konkretion med hjälp av Helds samtida demokratimodeller som idealtyper.

6.3. Urval

Urvalet är strategiskt och baserat på idén om typiska fall. Det innebär att urvalet väljs utifrån hur mycket det skiljer systematiskt från andra fall. Föreställningen är att ett val som liknar det typiska fallet ska möjliggöra generaliserbarhet (Esaïsson, Gilljam, Oscarsson, Wängnerud, 2012, s. 164-165), Eftersom möjligheten att undersöka ett stort antal läroböcker inte ryms i min studie väljer jag ut material som inte skiljer sig systematiskt från andra fall. Det för att göra anspråk på att, åtminstone i viss utsträckning, kunna göra utsagor om svenska läroböcker i samhällskunskap riktade mot högstadiet i allmänhet. Jag kommer välja två läroböcker att diskutera och analysera. Båda från två stora läromedelsförlag i Sverige. En lärobok från Liber och en från Gleerups. Mattlar (2008, s.37) beskriver hur de läroböcker som produceras av de stora och etablerade förlagen ger uttryck för den dominerande ideologin. Således kan även ett mindre material säga något om området i stort. Anledningen till att urvalet är just två läroböcker beror på att jag bedömer att fler skulle bli för mycket att hantera. Demokrati är ett begrepp som går att läsa in i texter som berör allt från stat, medborgare, val, relationen mellan individ och samhälle, med mera. För att kunna analysera texterna djupare krävs därför att materialet inte blir för omfattande.

Böckerna som utgör mitt material är *Struktur 7-9 Samhällskunskap* som är utgiven på Gleerups förlag, samt *SO-serien Samhälle: ämnesboken* som är utgiven på Liber. Undersökningen går inte ut på att jämföra de två läroböckerna, även om skillnader mellan dem kan komma att beskrivas. Tyngdpunkten ligger på hur demokratibegreppet konstrueras i läroböcker, snarare än hur två läroböcker skiljer sig åt. För att inte få för mycket material och för att inte undersöka text som är irrelevant för min forskningsfråga väljer jag specifika delar i läroböckerna. Dessa val baseras på rubrikerna som står i böckernas register. Registren är relativt lika, med vissa skillnader. Det kan bero på att läroplanen har varit viktig när författarna bestämt sina innehåll. I *SO-serien Samhälle: ämnesboken* kommer rubrikerna Demokrati och diktatur, Så styrs Sverige, Parti och ideologi samt Massmedier bli förmån för undersökning. I *Struktur 7-9 Samhällskunskap* blir det rubrikerna Demokrati och medier och Ideologier och partier. Valet av kapitel har jag gjort efter en läsning av de båda läroböckerna. Att välja ut specifika delar gör jag dels för att det skulle krävas för mycket tid att analysera hela böckerna, men framför allt för att analysera just de kapitel i böckerna som är relevant för min undersökning. Med andra ord de kapitel som behandlar demokratibegreppet. För enkelhetens skull kommer *SO-serien Samhälle: ämnesboken* härnäst benämnas som SO:S medan *Struktur 7-9 Samhällskunskap* får benämningen Struktur.

7. Resultat

Jag kommer nu redogöra för mitt resultat. Det görs med rubriker kopplade till de avsnitt i läroböckerna som jag behandlar.

7.1. Demokrati och diktatur

Jag kommer här att redogöra för mitt resultat av analysen som rör kapitel 6, Demokrati och diktatur(s. 110-130), samt kapitel 8, Så styrs Sverige(s. 150-180) i SO:S. Vad gäller läroboken Struktur är det större delen av kapitel 1, Demokrati och medier(s. 8-44) vars analys redogörs för i det här avsnittet. Innehållet i dessa kapitel i de båda läroböckerna berör främst demokrati och diktatur som begrepp samt politiska system i såväl Sverige, som EU och USA.

Gemensamt för de båda läroböckerna är den relationella funktion som etableras mellan text och läsare. Fokus ligger på hur Sveriges politiska system fungerar. Läsaren skrivs in i en vi-gemenskap. Läsare blir därmed en del av det som texterna konstruerar som svensk demokrati. Redan i inledningen fastslår SO:S, med stark modalitet, att Sverige är en demokrati. Därmed konstrueras en svensk identitet, vars största kännetecken är demokrati. Det finns flera exempel där det svenska systemet konstrueras som det bästa. Ett exempel på det är i Struktur när nedre gräns för att få mandat i proportionella valsistem beskrivs:

I Sverige går gränsen vid 4% av rösterna i hela landet(...). Fyraprocentsspärren har införts för att begränsa antalet partier i riksdagen. I nästan alla länder finns liknande regler som begränsar antalet partier i parlamentet. Detta kan förstås uppfattas som odemokratiskt men har visat sig nödvändigt för att få ett fungerande parlament och därmed en fungerande demokrati(Karlsson, 2015, s. 14)

En spärr konstrueras som nödvändigt i en fungerande demokrati. Vad som menas med fungerande demokrati, och vad som skiljer den från en icke-fungerande, beskrivs inte. Möjligen bör icke-fungerande demokrati läsas som icke-demokrati. Sveriges fyraprocentsspärr används som exempel, vilket skapar en bild av att Sveriges system är det enda demokratiska. Samma sätt att ta det svenska systemet som norm förekommer flera gånger, bland annat i SO:S. Där används epitet ”modern demokrati” om Sverige. Vad det är tydliggörs inte. En omodern demokrati kan dock tolkas som i mindre utsträckning demokratisk.

Texternas relationella funktion, den mellan läsare och text, förstärks i och med den ideationella. Genom att lägga fokus på det svenska politiska systemet och göra det till demokratisk norm, förstärks vi-gemenskapen baserad på svenskhet och demokrati. När det svenska systemet försvaras ger texten ibland uttryck för mostridigheter. Till exempel i SO:S då den representativa demokratin argumenteras för:

Eftersom det inte är praktiskt möjligt att alla är med och fattar beslut i alla frågor väljer vi ut några representanter som får i uppdrag att bestämma åt oss andra(Andersson, Ewert, Hedengren, 2012, s. 112).

En fördel(med representativ demokrati, min anm.) är att vi kan rösta på personer som vi har förtroende för och som har tid att sätta sig in i olika samhällsfrågor. På så sätt slipper vi hålla reda på alla fakta som hade krävts om vi själva skulle fatta genomtänkta beslut; det hade vi helt enkelt inte haft tid med.(...)Till sin hjälp har de också experter(...)(ibid. s. 113)

Det första citatet är hämtat från ett avsnitt som beskriver direkt demokrati och representativ demokrati. I enighet med en deltagardemokratisk modell(Held, 1997, s. 325-336) konstrueras

det som demokratisk fördelaktigt med direkt demokrati på lägre nivåer och representativ på högre. Exempel är tagna ur en svensk kontext med representativ demokrati i en kommun och direkt demokrati i en båtklubb. Argumentet för representativ demokrati är dessutom i linje med modellen. På samhällets högre nivåer kan inte alla vara med och bestämma på grund av praktiska skäl, menar texten. I det andra citatet argumenteras också för representativ demokrati. Nu är dock argumenten helt andra. Nu går de mer i linje med konkurrensgrundad elitdemokrati (Held, 1997, s. 197-246). Representativ demokrati konstrueras som nödvändigt på grund av medborgarnas tidsbrist. Politikernas tillgång till experthjälp lyfts också fram. Medborgarnas deltagande konstrueras således som icke-eftersträvansvärt då de saknar den kunskap och den tid som beslutsfattande kräver. I första citatet naturaliseras föreställningen att det inte är möjligt att alla är med och fattar beslut i alla frågor. Genom att konstruera ett sådant tillvägagångssätt som omöjligt att genomföra uppmanar texten läsaren att inte förespråka det.

Vad gäller demokratimodeller går många tankar att härleda till deltagardemokrati. Det finns dock exempel på elitdemokratiska idéer. Konsekvent är texterna i sitt sätt att ta ställning för det svenska sättet att organisera samhället. Det trots att texten ibland blir direkt motstridig. Nedan följer två citat hämtade från SO:S:

Med demokrati menas att folket ska ha chansen att vara med och bestämma om sådant som på något sätt påverkar deras liv (Andersson, Ewert, Hedengren, 2012, s. 112).

Är det många som skolkar från att rösta fungerar inte demokratin riktigt som det är tänkt (ibid. s. 128)

I det första citatet konstrueras möjligheten att påverka som tillräckligt för att ett samhälle ska vara demokratiskt. Det går att härleda till konkurrensgrundad elitdemokrati (Held, 1997, s. 197-246). I det perspektivet är inte medborgarnas deltagande viktigt. Möjligheten till deltagande sträcker sig till att rösta fram representanter. Det är det som legitimerar det politiska systemet. Aktiva medborgare har inget värde i sig. Det senare citatet kan kopplas samman deltagardemokrati (Held, 1997, s. 325-336). Modellen förespråkar visserligen deltagande på fler sätt än röstande vid val, men ser ändå brist på deltagande som ett demokratiskt problem. Den tanken aktualiseras i citatet. I samma citat döljs aktören genom en passivisering. Det tydliggörs inte vem som har tänkt. På så vis konstrueras en bild av objektivitet.

Deltagardemokratiska tankar är vanligare förekomna än konkurrensgrundad elitdemokratiska. SO:S konstruerar folklig passivitet som en nackdel med diktatur (Andersson, Ewert, Hedengren, 2012, s. 122). Samma bok konstruerar det som ett demokratiskt problem att det i USA krävs stora ekonomiska resurser för att ha en chans att bli valda till viktiga politiska uppdrag (ibid. s. 118). Ekonomisk jämlikhet som förutsättning för att alla ska kunna delta är en tanke i en deltagardemokratisk demokratimodell (Held, 1997, s. 325-336). Kina konstrueras som en diktatur. Det faktum att medborgarna fått större möjligheter att starta egna företag konstrueras som en demokratisk förbättring. Kapitalism som förutsättning för demokrati är en viktig komponent i den lagstyrda demokratimodellen (Held, 1997, s. 313-325). Gemensamt

för dessa två, ekonomisk omfördelning och kapitalism, är att de förekommer i det svenska samhället. Återigen blir Sverige demokratisk norm. I SO:S beskrivs USA som världens största demokrati och Kina som världens största diktatur. Två texturtor jämför dessa. I jämförelsen mellan länderna konstrueras demokrati och diktatur som tydliga motpoler (Andersson, Ewert, Hedengren, 2012, s. 118). Samma företeelse förekommer i kapitlets inledning. Två bilder: en föreställande en protestaktion i Geneve som exempel på demokrati och den andra föreställande en militärparad i Nordkorea som utgör exempel på diktatur (ibid. s. 110).

SO:S konstruerar det svenska samhället som öppet (ibid. s. 171). Avståndet mellan svenska politiker och svenska medborgare påstås vara mindre stort i Sverige än i de flesta andra länder. Det konstrueras som något positivt. Det går stick i stäv med den konkurrensgrundade elitdemokratiska modellen som förespråkar ett samhälle där medborgares roll helt utgörs av att rösta fram representanter i val. Representanterna utgör en elit som är förmögna att fatta svåra beslut (Held, 1997, s. 197-246). Texten konstruerar inte bara ett litet avstånd mellan politiker och medborgare som bra för demokratin. Den konstruerar det dessutom som något svenskt. Texten kallar det för ”den svenska modellen”. Det svenska samhället konstrueras som öppet och i större utsträckning demokratiskt än de flesta andra länder, som texten menar är mindre öppna. I de flesta länder är det inte möjligt för politiker att gå ute på gator och torg utan livvakter, menar texten.

Syntaxanalys kan synliggöra språkets roll och vilka konsekvenser det kan få för hur en företeelse gestaltas. Läroböckerna använder bland annat passivisering för att konstruera subjektiva åsikter om demokrati som objektiva.

Av världens 196 länder anses ungefär 80 uppfylla kraven för att kunna kallas demokratier (Karlsson, 2015, s. 10-11).

För att klara de ökade krav som bland annat den medicinska utvecklingen för med sig har det diskuterats om det är möjligt att ersätta dagens landsting med sex till nio storregioner (Andersson, Ewert, Hedengren, 2012, s. 158).

Agenter har skrivits bort. Vem som anser osynliggörs i första citatet. Varifrån denna bedömning av världens länder i förhållande till demokrati kommer redogörs inte för. Varje utsaga om demokrati och om huruvida ett land lever upp till kraven för att kallas en sådan, är ett uttryck för värderingar rörande demokrati. I citatet konstrueras de värderingar som ligger till grund för utlåtandet som objektiva. Det senare citatet osynliggör också aktörer. Vilka som har diskuterat omläggningen av dagens landsting skrivs inte fram. SO:S beskriver att demokratin i Sverige har ”vuxit fram” (ibid. s. 112). Processen konstrueras som en händelse, inte en handling. Demokratin i Sverige konstrueras som oberoende av aktörer. Människors inverkan har således inte varit av någon större betydelse, menar texten.

Båda läroböckerna ger uttryck för en samförståndsriktad syn. Jag ska nu redogöra för några exempel på det.

Även om de värsta orättvisorna har försvunnit i Sverige finns det fortfarande problem som gör att människor samlas och bildar grupper för att försöka förändra samhället (Andersson, Ewert, Hedengren, 2012, s. 125).

Texten säger visserligen att det fortfarande finns problem, men konstruerar ändå Sverige som ett land utan stora orättvisor. Texten är reproducerande av rådande strukturer i sitt sätt att konstruera samhället som välfungerande. Det i kombination med läroböckernas sätt att ta Sverige som demokratisk norm, konstruerar Sverige som ett bra land, utan behov av större förändring. I citatet ovan skrivs dessutom aktörer bort. Orättvisorna i Sverige konstrueras ha försvunnit. Deltagare som aktivt påverkat denna påstådda process osynliggörs.

Läroböckerna är samförståndsriktade även på andra sätt. I sina beskrivningar av majoritetsprincipen konstruerar de relationen mellan majoritet och minoritet. Majoriteten bestämmer, menar texterna. Det konstrueras som majoritetens plikt att lyssna på minoriteten och minoritetens plikt att acceptera majoritetens beslut. Samförstånd mellan dessa grupper konstrueras vara det mest demokratiska (Karlsson, 2015, s. 9, Andersson, Ewert, Hedengren, 2012, s. 128). Struktur konstruerar i följande citat det svenska politiska systemet som det bästa.

Skulle det vara rimligt att också barn hade rösträtt? Nej, säger de flesta av oss (Karlsson, 2015, s. 13).

Texten skriver återigen in läsaren i en gemenskap. För att få tillgång till denna gemenskap tvingas läsaren tycka som texten. Vilka som menas med "oss" tydliggörs inte. Någon källa som bevisar att en majoritet inom den sagda gruppen tycker så redovisas inte heller för. Det faktum att en majoritet tycker på ett visst sätt används i texten för att legitimera ett maktförhållande. En bok som vänder sig till barn konstruerar rösträtt för barn som något odemokratiskt. Konstruktionen görs med majoritetsprincipen som legitimering, trots att faktisk källa till majoritetens åsikt saknas. Saklig argumentation lämnas åt sidan i förmån för påstådda åsiktsförhållanden mellan majoritet och minoritet.

Båda läroböckerna ger stort utrymme till att beskriva politiska system. I dessa avsnitt behandlas Sverige, USA och EU. Problematiseringar av demokratibegreppet och dess innebörd får ge plats åt beskrivningar av konkreta redan existerande politiska system. Demokrati diskuteras i förhållande till dessa, vilket gör att dessa länders och institutioners sätt att göra demokrati på konstrueras som de korrekta. SO:S diskuterar ordet demokrati som sådant (Andersson, Ewert, Hedengren, 2012, s. 112). Demokrati konstrueras ha börjat användas i det antika Aten. Den demokratin som rådde där konstrueras emellertid inte som den riktiga på grund av att kvinnor och ofria män inte hade rätt att delta. Sveriges beskrivs ha blivit en demokrati först 1921 när kvinnor och alla myndiga män fick rösta i de politiska valen.

7.2. Ideologi och parti

I det här avsnittet redogörs för resultatet av min analys av kapitel 4 i Struktur (s. 118-152) och kapitel 7 i SO:S (s. 130-150). I Struktur har kapitlet namnet Ideologier och partier och i SO:S heter kapitlet Parti och ideologi. Ideologierna och partierna som beskrivs i läroböckerna går

att koppla samman med Helds samtida demokratimodeller. Det är emellertid inte det studien syftar till. Det är snarare läroböckerna som är förmån för undersökning. Däremot kan texternas sätt att ta ställning för vissa idéer, eller ideologier, göra att de konstruerar vissa demokratisyner som bättre eller mer korrekta.

SO:S(Andersson, Ewert, Hedengren, 2012, s. 132) argumenterar för nödvändigheten med representativ demokrati på samhällets högre nivåer. Det utifrån deltagardemokratiska tankar(Held, 1997, s. 325-336). Praktiska skäl lyfts fram, så som att det skulle krävas mycket tid av medborgarna att vara med och besluta i varje enskild fråga. Även pluralistiska idéer kommer till uttryck(Held, 1997, s. 247-287). Politiska partier konstrueras som sammanslutningar där människor med gemensamma värderingar samlas, mycket likt pluralismens syn på intressegrupper. I följande citat jämförs demokratisk representation i en kommun med ett elevråd:

Även här handlar det om att föra fram åsikter och använda sin makt för att tillsammans med andra driva igenom så mycket som möjligt av gruppens eller sina egna idéer(Andersson, Ewert, Hedengren, 2012, s. 133).

Makt får inte en entydigt negativ betydelse, utan konstrueras snarare som något grupper med gemensamma intressen använder för att få igenom sin politik. Grupper med gemensamma idéer, i det här fallet politiska partier, är jämförbara med pluralismens syn på intressegrupper. Medborgare samlas kring ett intresse eller en uppsättning idéer och använder den makt de har för att tillgodose dessa, i detta perspektiv.

Samma tydliga vi-tilltal som finns i de avsnitt i läroböckerna jag behandlat under tidigare rubrik finns även här. Sverige konstrueras fortsatt som demokratisk norm. I Struktur konstrueras orättvisor mellan kvinnor och män i samband med att ideologin feminism introduceras. Liberalfeminismen har vunnit stora segrar i Sverige och Sverige är ett av de länder där feministers kamp för jämställdhet kommit långt, menar texten(Karlsson, 2015, s. 137-140). I SO:S konstrueras möjligheten att hemlighålla vad man röstar på som en demokratisk nödvändighet. Det beskrivs i en bildtext, och i förhållande till tillvägagångssätt i svenska val.

I en demokrati ska man inte behöva avslöja vilket parti man röstar på. Därför lägger den som röstar ned sin valsedel i ett kuvert bakom en skärm i vallokalen(Andersson, Ewert, Hedengren, 2012, s. 124).

Samma avsnitt inleds med meningen: "Sverige är en demokrati." Läroböckerna är alltså konsekventa med att diskutera demokrati i förhållande till det svenska politiska systemet och att konstruera Sverige som demokratisk norm. Samma mönster fortsätter när boken beskriver de svenska grundlagarna. Dessa lagar konstrueras som svårare att förändra på grund av dess vikt för demokratin. Detta görs med hjälp av passiviseringar som osynliggör vem det är som ger grundlagarna stort demokratiskt värde. Grundlagarna är svårare att ändra eftersom de anses särskilt viktiga, menar texten. Att grundlagarna kommit till genom politiska beslut osynliggörs också. Grundlagarna blir själva en aktör i meningsuppbyggnader. Grundlagarna beskrivs "ta upp" specifika företeelser.

Grundlagarna ger oss spelreglerna för hur vårt demokratiska samhälle ska fungera(ibid. s. 137).

I citatet ges ytterligare exempel på textens relationella funktion. Läsaren skrivs in en gemenskap baserat på det svenska demokratiska samhället. Grundlagarna konstrueras återigen som en handlande aktör. De ”ger oss” spelreglerna. Grundlagarnas konstrueras som viktiga för den svenska demokratin. Det framställs i citatet som att en förändring i grundlagarna skulle kunna riskera att spelreglerna för den svenska demokratin skulle gå förlorade. Således ger texten uttryck för en reproducerande syn på rådande strukturer. Grundlagarna konstrueras som viktiga för demokratin och bör därför, enligt texten, inte ändras.

SO:S konstruerar demokrati som något objektivt och enkelt definierbart. Texten skriver samman subjektivitet med ideologi och särskiljer det från demokrati.

Vi kan till exempel inte säga att det är mer demokratiskt att förbjuda rökning än att låta det vara tillåtet, eller att det är mindre demokratiskt att stå utanför EU än att vara medlem. Vad man tycker är rätt och fel i olika samhällsfrågor beror på ens politiska uppfattning (ibid. s. 137)

Gallies begrepp essentially consted term är inte möjligt att tillämpa på demokratibegreppet, enligt textens perspektiv. Demokrati konstrueras i SO:S som något med fast betydelse, oberoende av ideologi eller politisk uppfattning. Således konstruerar texten sin egen demokratidefinition som den enda riktiga.

Båda läroböckerna beskriver processer som händelser, och inte handlingar, genomgående i sina texter. Struktur upprepar samma språkliga mönster när de beskriver hur ideologier ”uppstod”. Nedan följer ytterligare exempel.

Under 1700- och 1800-talet förändrades samhället snabbt (Karlsson, 2015, s. 124)

De här ideologierna växte fram för ungefär 200 år sedan, då samhället förändrades snabbt inom många områden (...). Därför tvingades många flytta in till städerna för att få arbete (...). Till en början behandlades de anställda i städerna dåligt (Andersson, Ewert, Hedengren, 2012, s. 139).

Texten använder passiviseringar för att skriva bort aktörer ur processer. Skeendena konstrueras som opåverkade av människor. Detta går att tolka i anslutning till läroböckernas hyllande av det svenska och konstruktion av den svenska demokratin. Genom att göra det svenska politiska systemet till demokratisk norm reproducerar texterna rådande strukturer. I detta avsnitt, där historiska tillbakablickar görs, osynliggörs människors deltagande och dess betydelse. Trots att båda läroböckerna vid flertal tillfällen ger uttryck för deltagardemokratisk syn på medborgare konstrueras medborgarrollen som företräddelsevis tillbakadragen. Samhälleliga förändringar konstrueras som obehövligt och historiska förändringar som händelser vars deltagare påverkas, utan att genom handling vara agenter. Den mest demokratiska medborgaren konstrueras som inaktiv och förmögen att se att det rådande systemet är det bästa. Förändringar konstrueras ske utan medborgares inverkan.

I SO:S diskuteras partistöd och små partier.

Stödet gör det också lättare att bilda nya partier, något som är viktigt för demokratin (ibid. s. 147).

De små partier som ändå ställer upp i valen har ibland ganska extrema åsikter. Vanligt är också att de små partierna bara intresserar sig för en enda fråga, så kallade enfrågepartier (ibid. s. 148).

Möjligheten att kunna bilda nya partier konstrueras som viktigt för demokratin. Att de nystartade partier ska ha reellt inflytande konstrueras däremot som ett demokratiskt problem. Små partier är nämligen ibland företrädare av extrema åsikter och intresserar sig vanligen bara för en enda fråga (Texten betonar samma sak två gånger. Partierna intresserar sig ”bara” för ”en enda” fråga). Det kan vid första anblick te sig som en motsägelse. Ser man det som en del av textens reproducerande får det en annan betydelse. I Sverige finns partistöd, vilket är viktigt för demokratin. Få små partier får stort inflytande, vilket är bra för de är ibland extrema och ofta enfrågepartier, menar texten. Den rådande strukturen konstrueras som den demokratiskt korrekta. Struktur konstruerar partier som en demokratisk nödvändighet.

Utan partierna skulle den politiska debatten bli ett kaos av individuellt skrikande (Karlsson, 2015, s. 120).

Ett politiskt system som inte innefattar politiska partier konstrueras som odemokratiskt. Ett sådant skulle leda till kaos, menar texten. Texten stänger dörren för en diskussion om partiernas existens.

Struktur osynliggör agenter genom passiviseringar när det rör sig om en förtryckande handling som begåtts av kapitalister. När kommunismens förtryckande handlingar gestaltas skriva agenten fram med all tydlighet.

Med industrialismens genombrott blev dock barnen behandlade som vilken arbetskraft som helst (ibid. s. 127).

Under ledare som Josef Stalin (...) och Mao Zedong (...) förlorade tiotals miljoner människor livet till följd av urusel ekonomisk politik och politiska massmord organiserade av kommunistpartiet (ibid. s. 131).

Vem eller vilka som behandlat barn som vilken arbetskraft som helst framgår inte i texten. De politiska massmordens agenter skrivs fram. Intressant är också att Mao Zedongs och Josef Stalins politiska grupperingar skrivs samman under ”kommunistpartiet”. Att aktörerna osynliggörs i första citatet kan ses som ett led i bokens sätt att konstruera socialliberalism som den bästa ideologin. I introduktionen till ideologierna skriver texten ut vilken ideologi eller grupp som tycker vad. Det får som konsekvens att det som uttrycks inte framstår som objektivt. I introduktionsavsnittet till socialliberalism görs dock undantag:

Liberaler, som tidigare inte tyckt att staten skulle lägga sig i det ekonomiska livet, såg nu att det krävdes begränsningar i företagets frihet (...) (ibid. s. 127).

Med hjälp av frasen ”såg nu att det krävdes” konstrueras en del liberalers ändrade åsikt som korrekt. De såg hur verkligheten var beskaffad, menar texten. Socialliberalism konstrueras som den rätta formen av liberalism. Språket används på ett liknande sätt i en beskrivning av socialdemokratin:

I början av 1900-talet kom den socialdemokratiska riktningen att hålla med liberalerna om marknadsekonomin fördelar och därmed acceptera idén att det måste löna sig att vara framgångsrik (ibid. s. 130)

I citatet konstrueras det som omöjligt att det ska löna sig att vara framgångsrik i något annat ekonomiskt system än det marknadsekonomiska. Den lagstyrda demokratimodellen tar, liksom texten, ställning för marknadsekonomi. Den lagstyrda demokratimodellen ser

marknadsekonomi som en förutsättning för demokrati(Held, 1997, s. 313-325). Texten ger emellertid uttryck för en liten annan syn. Även om marknadsekonomi konstrueras som det bästa ger texten också uttryck för att den i viss mån behöver begränsas. Socialliberalism konstrueras som det mest demokratiska.

Struktur beskriver Sverigedemokratierna som ett främlingsfientligt och populistiskt parti. I en liten faktaruta ges en kort förklaring av begreppet populism. Den lyder:

Populistiskt – försöka vinna popularitet, genom att driva den politik man tror går hem(ibid. s. 144).

Försök att driva politik anpassat till vad man tror att väjarna vill konstrueras som populistiskt, och därmed negativt. Jag har tidigare diskuterat att läroböckerna ibland tycks vara motstridiga. Ett citat om yttrandefrihet från kapitlet jag skrivit om under den tidigare rubriken går stick i stäv med förklaringen av populism.

Yttrandefrihet handlar om att vi ska kunna uttrycka våra åsikter och ta del av andras åsikter både i privata samtal och tidningar, i tv och på internet. Detta är viktigt också för att demokratin ska fungera. Om inte människor är med och diskuterar hur samhället ska vara, får politikerna svårare att fatta kloka beslut och svårare att förstå vad medborgarna i samhället tycker om olika saker(ibid. s. 10).

I detta citat konstrueras politikernas anpassning till medborgares åsikter snarare som bra. Det framställs som viktigt för att politiker ska kunna fatta kloka beslut. Här finns en tydlig motsättning. Två direkt motstridiga tankar ryms i samma lärobok.

Struktur konstruerar idealist och pragmatiker som två tydliga motpoler(ibid. s. 146). Idealist konstrueras som någon som intresserar sig mer för framtidsdrömmar än ”dagens praktiska problem.” Pragmatiker konstrueras som inriktad på resultat. Texten menar att det ofta är partiledningar som står för partiernas pragmatism och övriga medlemmar för idealismen. Detta eftersom partiledningen har i uppgift att få ”samhället att fungera.” De måste kompromissa med andra partier, menar texten. Detta sätt att beskriva verkligheten ger ordet idealist en negativ klang. Att kompromissa konstrueras som positivt. Det går att läsa i förhållande till läroböckernas fokus på rådande politiska system. Idéer, tankar och ideal om vad demokrati skulle kunna vara behandlar inte böckerna. Istället intresserar de sig för hur politiska system ser ut nu. På så vis reproducerar de det rådande. Pragmatikern konstrueras dessutom som mer objektiv. Det finns en föreställning om att det går att tänka och handla utan ideologisk utgångspunkt. Idealisten konstrueras som oförmögen att se verkligheten som den är medan pragmatikern konstrueras som den som driver förändringsarbete.

7.3. Media och demokrati

Nedan redogörs för resultatet för analysen av kapitel 10 i SO:S(s. 202-228, Andersson, Ewert, Hedengren, 2012) som heter Massmedier. I Struktur har analysen gjorts på senare delen av kapitel 1(s. 44-56, Karlsson, 2015) som även det handlar om media.

Båda läroböckerna diskuterar medias uppgifter. En av dessa konstrueras vara att objektivt sköta nyhetsrapportering. Återigen beskrivs företeelser utifrån en svensk kontext. SO:S menar att journalister inte tar ställning på nyhetssidor i tidningar. Journalister beskriver bara vad som hänt och lägger fram fakta, menar texten (Andersson, Ewert, Hedengren, 2012, s. 208). Samma föreställning dyker upp i en bildtext senare i kapitlet:

Det är viktigt att nyhetsuppläsarna i tv inte tar ställning i en fråga, utan bara berättar vad som har hänt och varför (ibid. s. 224).

Texten ger uttryck för en positivistisk kunskapssyn. Objektivitet konstrueras som möjligt att nå. Nyhetsuppläsare kan i det här perspektivet båda berätta en händelse och förklara varför händelsen skett, utan på något sätt blanda in ideologi eller värderingar. Föreställningen om att total objektivitet är möjlig att nå går att koppla samman med det läroböckerna ger uttryck för gällande demokrati. Jag har tidigare visat på hur läroböckerna konstruerar demokratibegreppet som entydigt. Böckerna konstruerar en epistemologi som grundar sig i att sanning existerar. Det finns objektiva fakta och korrekta uppfattningar om demokratibegreppets innebörd, menar texten. Således konstrueras också uppfattningar som krockar med de texterna ger uttryck för som direkt felaktiga.

I samband med att presstöd diskuteras framhåller båda böckerna vikten av mångfald i media (Karlsson, 2015, s. 44) (Andersson, Ewert, Hedengren, 2012, s. 211). SO:S konstruerar ett stort antal tidningar som en garant för att många åsikter kommer fram. Det är viktigt i en demokrati, menar texten. Sambandet är inte helt självklart. Fler tidningar behöver inte nödvändigtvis innebära större åsiktsbredd. Intressant i sammanhanget är att texten konstruerar att många åsikter kommer till uttryck som demokratiskt. När SO:S diskuterar Kina i förhållande till medier och demokrati (ibid. s. 216) ger den uttryck för en flytande demokratisyn. Internet kan spela en avgörande roll i att göra Kina mer demokratiskt, tror många, enligt texten. Demokrati är således inget absolut tillstånd. Boken har tidigare konstruerat demokrati och diktatur som tydliga motpoler. Här framkommer snarare än föreställningen om att ett land eller samhället kan förflytta sig på en demokratisk skala och bli mer demokratiskt. Att Kina skulle bli mer demokratiskt antyder ändå att landet inte fullt ut skulle bli en demokrati.

Jag har tidigare beskrivit hur SO:S konstruerar de svenska grundlagarna som viktiga för demokratin. Denna konstruktion har indirekt gett uttryck för en reproducerande syn där grundlagarna konstrueras behöva bevaras som de är för att inte skada demokratin.

Eftersom massmedier har så stor betydelse för vår demokrati skyddas de av speciella lagar. Dessa lagar kallas *grundlagar*, vilket innebär att de är särskilt svåra att ändra (ibid. s. 220)

I citatet konstrueras både massmedier och grundlagarna vara av stor vikt för demokratin i Sverige. En förändring av grundlagarna skulle skada massmedierna och därmed också demokratin i Sverige, menar texten. Samma föreställning ger Struktur uttryck för när medier i förhållande till de svenska grundlagarna behandlas (Karlsson, 2015, s. 44)

Struktur framhåller Sverige som ett demokratiskt föredöme. I en bildtext kritiserar boken nyhetskanalen Fox News för att bedriva politisk propaganda och samtidigt utge sig för att stå för objektiv nyhetsrapportering. Sista meningen i bildtexten konstruerar svenska tidningar som ett bra exempel på motsatsen. Svenska tidningar är noga med att skilja på åsikter och nyhetsrapportering, menar texten(ibid. s. 49). På samma sida tillskriver texten samhällen mänskliga egenskaper.

I mer ”snälla” diktaturer tillåts ibland att andra åsikter än makthavarnas kommer fram(ibid.)

Diktatur konstrueras inte bara som något dåligt, vilket varit genomgående även i tidigare avsnitt som analyserats i denna uppsats. Här konstrueras diktatur också som något elakt. Demokrati, som konstruerats som diktaturs motpol, kan såldes skrivas samman med motsatsen till elak, det vill säga snäll. Boken beskriver också internet som en demokratisk landvinning(ibid. s. 52). Det för att det möjliggör att fler når ut med sina åsikter, menar texten. Demokratisynen går tvärs emot en konkurrensgrundad elitdemokratisk sådan. Enligt den modellen är medborgerligt deltagande negativt(Held, 1997, s. 197-246). Genom att diskutera och kritisera stör medborgarna makthavarna, i ett sådant perspektiv. Idén om internet som demokratiskt medel för delaktighet går stick i stäv med konkurrensgrundad elitdemokrati.

8. Diskussion

8.1. Sammanfattning av resultatet

Vilka demokratisyner konstrueras i svenska samhällskunskapsböcker riktade mot högstadiet? Denna forskningsfråga har varit ledande genom min studie. Sverige konstrueras som demokratisk norm. När begreppet demokrati behandlas tas de allra flesta exempel från hur det svenska samhället är organiserat. Mycket utrymme ges till att beskriva rådande politiska system. Betydligt mindre utrymme ges till diskussioner av demokratibegreppets innebörd. Genom att konstruera det svenska samhället som det mest demokratiska reproducerar texten rådande strukturer. Sverige behöver inte förändras, menar texterna. Exempel på det finns när de svenska grundlagarna diskuteras. De konstrueras vara betydande för den svenska demokratin. En förändring av dem konstrueras som skadligt för demokratin.

Komponenter från alla fyra av Helds samtida demokratimodeller går att härleda till passager i läroböckerna. Vanligast är emellertid deltagardemokratiska tankar. De kommer till uttryck främst i samband med synen på medborgare. Medborgerligt deltagande konstrueras som demokratiskt. Trots det reproducerar texterna rådande strukturer. Det genom att konstruera Sverige som ett land som inte är i behov av förändring. I samband med att historiska politiska händelser beskrivs används dessutom passiviseringar för att osynliggöra aktörer. På så vis konstrueras historiska händelser som opåverkade av människor. De tycks ha skett naturligt utan mänsklig inverkan. Aktiva medborgare som påverkat samhället i specifika riktningar osynliggörs. Det skapar en bild av att medborgerligt deltagande inte gör stor skillnad. Beskrivningen av medborgarrollen kan tyckas mostridig. Deltagardemokratiska idéer om aktiva medborgare och konstruktionen av medborgerlig möjlighet att påverka som liten kan

vara svåra att få ihop. Om man ser på det i ljuset av konstruktionen Sverige en god demokrati som inte är i behov av förändring kan en annan bild träda fram. Texterna ger uttryck för en vilja att reproducera samhället. Medborgerlig aktivitet kan vara ett sätt att genomföra denna reproduktion. Även om medborgare konstrueras som inkapabla att göra stor skillnad kan ändå idealet vara medborgerlig aktivitet. Således framträder en bild av ett gott demokratiskt Sverige, vars demokrati grundar sig på aktiva medborgare. Dessa medborgare har inte möjlighet att göra stor skillnad men det är ändå deras aktivitet som legitimerar, och i viss mån, reproducerar det politiska systemet.

Demokratisynen i läroböckerna är samförståndsriktad. Majoritetsbeslut ska accepteras av minoriteten och majoriteten ska lyssna på minoriteten, menar texterna. Texterna ger dessutom uttryck för en positivistisk kunskapssyn. När mediers roll diskuteras konstrueras bra medier vara en förutsättning för demokrati. Medier ska ha åsiktsbredd men också ge objektiv nyhetsrapportering i en demokrati, menar texterna. Således konstrueras det som möjligt att beskriva en nyhet på objektivt sätt, utan att blanda in värderingar och åsikter. Böckerna har en liknande syn på demokratibegreppets innebörd. Demokrati har en objektiv korrekt betydelse som är oberoende av människors föreställningar och åsikter. På så vis konstruerar böckerna sina egna demokratisyner som de korrekta. Det svenska samhället konstrueras som demokratisk norm, det vill säga det enda korrekta sättet att göra demokrati. Böckerna ger ibland uttryck för direkt motstridiga tankar när de lyfter fram det svenska politiska systemet som det demokratiska. Det gäller främst synen på medborgare i ett demokratiskt samhälle. Ibland konstrueras en aktiv medborgarroll som demokratisk, ibland en passiv. Det är alltså både den deltagardemokratiska och den konkurrensgrundade elitdemokratiska synen på medborgaren som aktualiseras, trots att de skiljer sig åt.

8.2. Min studie i förhållande till tidigare forskning

Både Englund(1999) och Skolverkets(2006) undersökningar visar på lärobokens stora inflytande. Lärare sätter, enligt denna forskning, stor tilltro till läroböcker. Englunds studie visar att läroboken ibland används som någon slags garant för att styrdokument följs. Skolverkets undersökning visar på samhällskunskapslärare som menar att läroböckerna styr deras undervisning för mycket. Min studie kan visa på vad det skulle kunna få för konsekvenser. Läroböckerna jag undersökte hade en entydig syn på demokrati. Böckerna konstruerade det svenska politiska systemet som det demokratiska och tog det svenska samhället som demokratiskt norm. Texterna reproducerade således rådande strukturer. Om lärare önskar undervisa elever till aktiva medborgare, i linje med den deltagardemokratiska synen på medborgare som läroböckerna bitvis gav uttryck för; finns ett problem med den höga tilltron till läroböcker. I min undersökning uppmanade de snarare till reproduktion och naturaliserade föreställningen om att det som råder i Sverige är det mest demokratiska. Men, som Englund(1999) påpekar: läroböcker är inte aktörer i sig. Givetvis kan lärare använda sig av texter som ger uttryck för vissa föreställningar utan att elever okritiskt tar dem som sanning. Vare sig lärare eller elever behöver betrakta läromedel som objektiva. Möjligheten finns att som lärare visa eller låta eleverna själva undersöka vad läroböckerna kan tänkas ta ställning för och emot.

En hel del likheter med tidigare forskning finns i mitt resultat. Bronäs(2000) undersökte läroböcker över ett stort tidspann. Hon fann att de äldre svenska läroböckerna var mer samförståndsinriktade, något som minskade i de senare tidsperioderna. Läroböckerna jag undersökte uppfattade jag som samförståndsinriktade, inte minst i sitt sätt att konstruera ett demokratiskt förhållningssätt mellan majoritet och minoritet när det kommer till beslutsfattande. Liksom Bronäs, fann jag att mycket utrymme användes till faktabaserad text om politiska system, i förmån för diskussioner om demokratibegreppets innebörd och olika betydelser. I SO:S introduceras demokratibegreppet med kopplingar till det antika Aten och ordets demokratis grekiska betydelse. Liknande upptäckter gjorde Wingborg(1987, i Datta & Levén, 2014), trots att hans undersökning är från åttiotalet och berör betydligt äldre läroböcker. Kantola(2014) menade att läroböcker inte gav uttryck för flera perspektiv på verkligheten, trots att det står angivet i Lgr11. I hans undersökning konstruerades högerns ekonomiska politik som den bästa medan vänstern konstruerades som radikala avvikare. I Struktur, en av läroböckerna jag undersökte, konstruerades ideologin socialliberalism som den demokratiska. Det genom språkliga antydningar när ideologierna introducerades i en historisk tillbakablick. Liberaler konstruerades ha sett att det krävdes begränsningar i företagets frihet. Socialdemokrater konstruerades ha sett marknadsekonomins fördelar och accepterat att det måste löna sig att arbeta. Genom dessa konstruktioner av verkligheten, med stark modalitet, konstruerades socialliberalism som demokratisk. Främst på grund av sitt förespråkande av marknadsekonomi med begränsningar för företag, menade texten. Liksom i Datta & Levéns studie konstruerades demokrati och diktatur i läroböckerna jag undersökte som motpoler. Likhet mellan mitt och Datta & Levéns resultat syns även på texternas sätt att konstruera Sverige som demokratiskt föredöme.

8.3. Val av metod

Syntaxanalysen blev ett viktigt redskap för att förstå läroböckernas sätt att reproducera rådande förhållanden. Genom att osynliggöra aktörer, med hjälp av passiviseringar, konstruerade läroböckerna historiska händelser som opåverkade av de inblandade människorna. Genom kritisk diskursanalys kunde jag titta närmare på diskurser och sociala konstruktioner av och om demokrati. Texternas reproducerande går att analysera ur en maktaspekt. Genom reproduktion fastslås rådande maktstrukturer.

Idealtypsanalys som metod för min studie är svårt att utvärdera. Helds samtida demokratimodeller var nycklar att hitta in i texterna. Modellerna gick att tillämpa på många citat och föreställningar som läroböckerna gav uttryck för. Det var emellertid svårt att fastställa vilken eller vilka demokratimodeller som var dominerande. Det på grund av att texterna gav uttryck för direkt motstridiga föreställningar om demokrati. Främst i samband med konstruerandet av den demokratiska medborgaren, som konstruerades som såväl aktiv som passiv.

Vad gäller mitt urval kvarstår frågan i vilken utsträckning mitt resultat är generaliserbart. Jag har under urvalsrubriken i början av uppsatsen presenterat idén om typiska fall. Genom att välja läroböcker från stora förlag ökar chansen för generalisering. Det faktum att jag

undersökte delar av läroböcker, snarare än läroböcker i sin helhet kan emellertid betraktas som en nackdel. Valet att undersöka delar gjorde jag för att inte få för mycket material samt för att kunna rikta uppmärksamhet mot de delar av läroböckerna som jag tolkade som mest relevanta för min undersökning. Med det menas att de mer explicit behandlar demokrati.

8.4. Förslag till vidare forskning

Jag har i min undersökning funnit att läroböcker konstruerar den demokratiska medborgarens roll som både passiv och aktiv. Texternas beskrivningar av historiska skeenden konstruerade emellertid medborgares inflytande som litet. Intressant för vidare forskning vore att undersöka läroböcker i historias sätt att konstruera medborgaren, i fråga om motstånd och politisk påverkan. I samband med det kan begreppet som makt och civil olydnad blir intressanta. Alltså: Hur konstrueras medborgares möjlighet till politisk påverkan i läroböcker i historia?

9. Referenser

Bergström, G. & Boréus, K.(red.)(2005) *Textens mening och makt – metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, Studentlitteratur AB, Lund

Brinkkjaer, V. & Höyen, M.(2013) *Vetenskapsteori för lärarstudenter*, Studentlitteratur AB, Lund

Bronäs, A.(2000) *Demokratins ansikte*, Institution för undervisningsprocesser, kommunikation och lärande, Stockholm

Datta, G. och Levén, E.(2014) *Den hegemoniska demokratin? En studie om demokrati- och diktaturdiskurserna i historieläroböcker*, Institution för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier, Uppsala universitet

Englund, B. (1999) *Lärobokskunskap, styrning och elevinflytande*, pedagogisk forskning i Sverige, Årg. 4 Nr 4 s 327-348 ISSN 1401-6788

Esaisson, P. Gilljam, M. Oscarsson, H. Wängnerud, L.(2012) *Metodpraktikan – konsten att studera samhälle, individ och marknad*, Norstedts juridik AB, Stockholm

Gallie, W.B.(1956) *Essentially Contested Concepts*, Proceedings of the Aristotelian Society, vol.56, 1956, pp.167-198

Held, D.(1997) *Demokratimodeller – från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*, Bokförlaget Daidalos AB, Göteborg

Kantola, S.(2013) *Lgr11 och Samhälle i dag 9 Fokus – En jämförande analys av ideologier*, Institution för individ och samhälle, Högskolan Väst, Trollhättan

Martinsson, B.G. och Parmenius-Swärd, S.(red.)(2010) *Ämnesdidaktik – dåtid, nutid och framtid. Bidrag från femte rikskonferensen i ämnesdidaktik vid Linköpings universitet 26-27 maj 2010*, Skrifter från forum för ämnesdidaktik, Linköpings universitet nr.1

Mattlar, J.(2008) *Skolbokspropaganda?: en ideologianalys av läroböcker i svenska som andraspråk(1995-2005)*, Diss. Uppsala: Uppsala universitet, 2008, Uppsala

Olsson, A.(2016) *Vad menas med demokrati? – en kritisk diskursanalys av demokratibegreppet i svenska tidningars ledare*, Institution för individ och samhälle, Högskolan Väst, Trollhättan

Selander, S.(2003) *Pedagogiska texter och andra artefakter för kunskap och kommunikation*, SOU 2003:15

Skolverket(2006) *Läromedlens roll i undervisningen: grundskollärares val, användning och bedömning av läromedel i bild, engelska och samhällskunskap*, Skolverket, Stockholm

Läroböcker

Andersson, U.M. Ewert, P. Hedengren, U.(2012) *SO-serien Samhälle: ämnesboken*, Liber, Stockholm

Karlsson, L-O.(2015) *Struktur 7-9 Samhällskunskap*, Gleerups, Malmö